

Vassbrønner i Bjerkreim

Av Paul Tengesdal 2026

Jeg har tatt for meg, å registrere alle vassbrønner som har vært omkring i Bjerkreim kommune. Dette har vært et omfattende arbeid; å få med alt. Selv om jeg har forespurt meg hos mange eldre personer omkring i bygda, har denne kunnskapen mer eller mindre dødd ut. Så dette arbeidet var altså høyst på tide.

I noen tilfeller har jeg fått nøyaktige opplysninger hvor de har hatt en vassbrønn. I andre tilfeller har jeg kommet fram til at de åpenbart *må* ha hatt en vassbrønn, selv om ingen kjenner til den i dag. Dette har jeg begrunnet nærmere. Men først skal vi se på hva som er en vassbrønn.

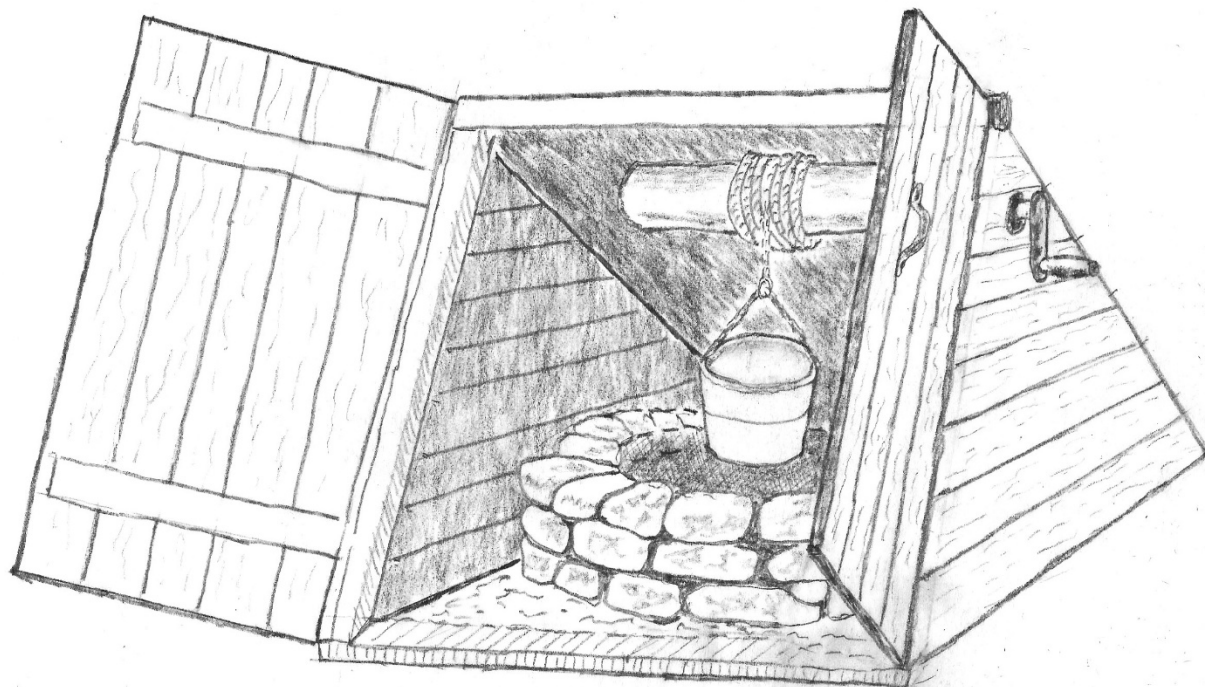
På nettet kan vi finne definisjonen på en vassbrønn:

«En vassbrønn (eller vannbrønn) er en kilde til ferskvann etablert ved å grave eller bore et hull ned i bakken for å hente opp grunnvann fra vannførende lag. Vannet hentes opp ved hjelp av mekaniske pumper eller manuelt heiseutstyr, og de brukes ofte på landstedet eller steder uten kommunalt vann.»

I denne artikkelen gjelder det brønner som har manuelt heiseutstyr, og hvordan disse var bygget opp. Alle brønner var innvendig foret med stein i hele dybden av brønnen. Steinene var lagt mot hverandre, slik at de kom i spenn til hverandre, når marktrykket fra utsiden trykket på dem. Dermed kunne brønnen bestå i uminnelige tider.

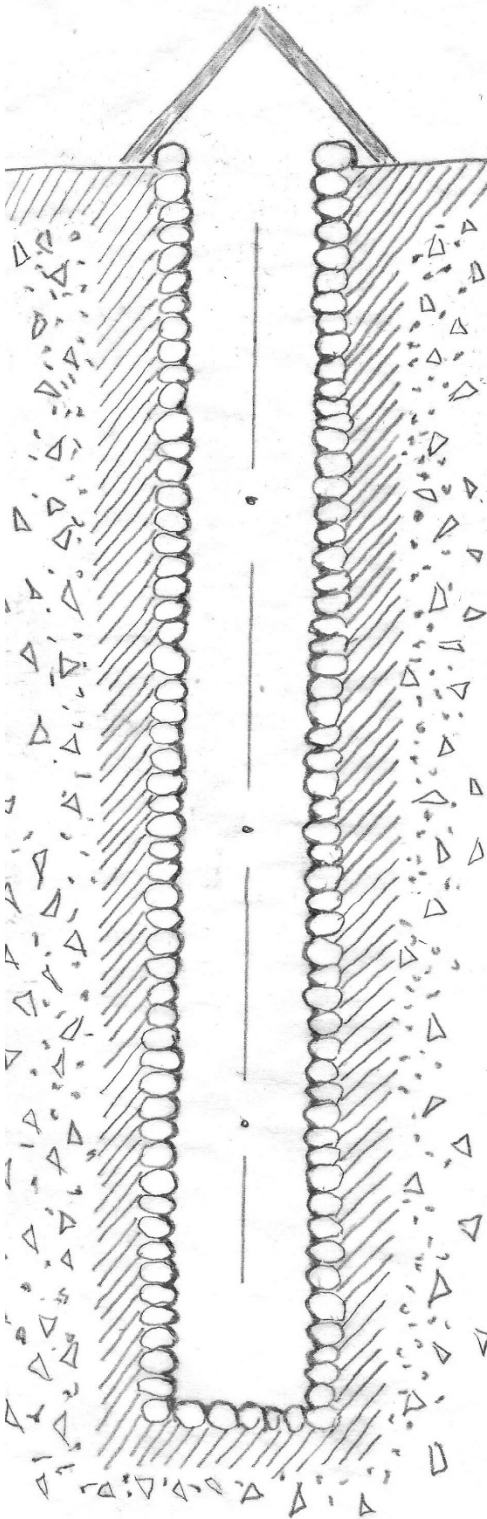
Vi starter med toppen av brønnen; – med vassbrønnhuset, og beskriver konstruksjonen nedover:

Konstruksjonen av et vassbrønnhus

Slike vassbrønnhus var det ganske vanlig å ha over alle brønner i Bjerkreim. De ble laget av tre-materialer, og skulle beskytte både folk og fe for å falle ned i brønnen. Vassbrønnhuset hadde dør på den ene siden av skråtaket, og var sikret slik at småbarn ikke fikk åpnet døra. Tegning: Paul Tengesdal.

Konstruksjon av selve vassbrønnen

Her ser vi tverrsnittet av en vassbrønn med huset på toppen

Brønnen var alltid rund, og hadde en diameter på omkring 1 meter. Den kunne være som oftest 10 til 12 meter dyp. Det gjaldt at brønnen var så dyp at en kunne hente opp grunnvannet fra førene lag. Og da måtte en ofte gå så lagt ned med brønnen.

Her har jeg laget en tegning som viser en rund brønn med diameter 1 meter og et dyp på 10 meter. Tenk deg hvordan det måtte ha vært å bygge en slik brønn.

Men dette skal jeg fortelle mer om. Her er de viktigste metodene og prinsippene:

1. Selve gravingen – lag for lag

Brønner ble nesten alltid gravd **for hånd**, med:

- spade
- hakke / brekkjern
- bøtter og tau

To vanlige måter:

◆ A) Ovenfra og ned (vanligst)

- Man gravde **rett ned**, ofte 1–2 meter av gangen.
- Massene ble heist opp i bøtter.
- Etter hvert som hullet ble dypere, **ble veggene sikret fortløpende**.

◆ B) Med brønning som “synker”

- Man startet med å mure en **sirkelformet steinring** på bakken.
- Deretter gravde man **inni ringen**, slik at den sank ned av egen tyngde.
- Nye steinlag ble murt på toppen etter hvert.

- Denne metoden er kjent i Europa helt tilbake til romertiden.

2. Steinforing – hvorfor og hvordan

Brønner ble nesten alltid **runde**, fordi:

- sirkel tåler jordtrykk mye bedre enn firkant

- stein låser seg mekanisk

Tørrmur eller svak mørtel

- Ofte brukte man **tørrmur** (ingen mørtel)
- Steinen ble:
 - kilt nøye
 - lagt med svak konisk form (smalere opp)
- I noen perioder brukte man kalkmørtel øverst, men sjelden nederst

Vanntrykk + jordtrykk presser steinene sammen, ikke fra hverandre.

3. Hvordan unngikk de ras?

Dette er det mange lurer på.

De visste (av erfaring):

- Ikke grave for fort
- Aldri grave dypere enn man kunne sikre samme dag
- Lytte etter knaking i jord/stein
- Grave litt bredere nederst i løs jord

I sand eller leire:

- Midlertidig støtte med treplanker
- Rask steinsetting

I fjell:

- I stedet for å grave hele veien, **hugget de brønnen rett ned i fjell**, med steinforing kun øverst

4. Vanninntak nederst

Nederst:

- ofte **ingen mørtel**
- litt gliper mellom stein → vann siver inn
- et lag grov stein eller grus på bunnen som filter

Dette ga overraskende klart vann.

5. Verktøy og organisering

Dette var **kollektiv kunnskap**:

- spesialiserte brønngravere
- teknikker gikk i arv

- ofte 2–4 personer i arbeid:
 - én nede
 - én som heiste
 - én som sorterte stein/jord

Det var farlig arbeid – men dyktighet reduserte risikoen mye.

6. Norske og nordiske forhold

I Norge:

- mange brønner er delvis i fjell
- kombinasjon av:
 - fjellhugging
 - steinforing øverst
- mange slike brønner fra 1700–1800-tallet står fortsatt i dag

Det sier litt om kvaliteten.

Kort sagt:

De klarte dette fordi de:

- bygde sakte
- brukte sirkel-form
- forsto jord og stein intuitivt
- utnyttet fysikk, ikke overvante den

Konkret metode trinn for trinn de brukte for å bygge en brønn

Her er **én konkret og historisk korrekt metode**, slik den ofte ble brukt i Nord-Europa (og også i Norge) fra middelalderen og langt inn på 1800-tallet:

Metoden: «Synkende steinring» (ovenfra og ned, med kontinuerlig foring)

Dette er en av de sikreste måtene å komme ned til 10–12 meter uten ras.

Trinn 1 – Valg av sted

- Man valgte lavpunkt i terrenget, ofte nær myr, bekk eller søkk.
 - Testgraving 1–2 m for å sjekke jordtype og fuktighet.
 - Diameter ble bestemt tidlig: typisk **1,0–1,2 meter innvendig**.
-

To personer som lager en brønn i Bjerkreim i 1850-åra. Tegning: Paul Tengesdal

Trinn 2 – Første steinring på bakken

- Det ble lagt en **sirkel av store, flate steiner** direkte på bakken.
- Ringen var:
 - helt loddrett på innsiden
 - **svakt skrånende innover** på utsiden
- Ingen mørtel nederst (tørrmur).

Denne ringen er «skjæret» som skal presse seg ned i jorden.

Trinn 3 – Graving inni ringen

- Man begynte å grave **kun inni steinsirkelen**.
- Jord og stein ble heist opp i bøtter.
- Etter hvert som massene ble fjernet:
 - sank steinringen **av egen tyngde**
- Hvis den satte seg fast:
 - man gravde litt mer på den siden

- eller la på vekt (stein) på toppen

Trinn 4 – Påbygging oppover

- Når toppen av ringen kom ned til bakkenivå:
 - bygde man **nye steinlag oppå**
 - Alltid:
 - én stein om gangen
 - jevn fordeling rundt hele sirkelen
 - Aldri bygge høyere enn man kunne sikre samme dag.
Dette ble gjentatt igjen og igjen.
-

Trinn 5 – Sikring i vanskelige masser

I sand/leire:

- Man holdt ringen **i konstant bevegelse**
- Gravde i korte økter
- Aldri lot åpne jordvegger stå uten stein bak

I steinete jord:

- Små steiner ble brukt som kiler
 - Hulrom ble fylt umiddelbart
-

Trinn 6 – Når vannet kom

Når man traff grunnvannet:

- Gravingen ble langsommere
- Man jobbet ofte i korte økter
- Vann ble øst ut kontinuerlig

Nederst:

- Steinen ble lagt **løsere**
- Små gliper for vanninntak
- Et lag grov stein/grus på bunnen

Trinn 7 – Avslutning øverst

Øvre 1–2 meter:

- Ofte murt med kalkmørtel
- Noen ganger satt en trekant eller steinplate som kant

- Brønnkrans bygget høyere enn bakken for å hindre overflatevann

Hvorfor denne metoden fungerte

- Ingen åpne jordvegger → nesten ingen ras
- Sirkelform fordeler trykket
- Tyngden av stein *jobber for deg*
- Alt skjer kontrollert og gradvis

Mange slike brønner står fortsatt etter 200–400 år.

En brønn er rast sammen i 1950 årene, og flere bjerkreimsbuer lurte på hva som nå kan gjøres. Tegning: Paul Tengedal.

Forklare hva som gikk galt når brønner kollapset

1. Man gravde for langt uten å fore med stein

Den vanligste feilen.

Hva gikk galt:

- Gravde 0,5–1 m for dypt før steinforing
- Jordveggen sto åpen for lengde
- Fuktighet + vibrasjoner → ras

Typisk scenario:

En liten utglidning nederst →
toppen mister støtte →
hele veggen glir inn.

I sand og silt kunne dette skje **uten forvarsel**.

2. For rett eller feil form på brønnen

Hva gikk galt:

- Veggene var:
 - for rette
 - eller svakt utover-lutende
- Trykket fra jorden presset steinene **innover**

Resultat:

- Steinringen deformerte
- Nederste steiner ble presset ut
- Kjedefekt → kollaps

Riktig form er **svakt konisk, smalere oppover**.

3. Dårlig steinvalg eller dårlig låsing

Hva gikk galt:

- Runde steiner nederst
- Glatte flater mot hverandre
- Manglende kiler

Resultat:

- Stein begynte å “krype”
- Små bevegelser ble større over tid
- Plutselig ga alt etter

Gamle mestere sa:

«Brønnen raser lenge før den faller.»

4. Vann + fin jord = flytende grunn

Hva gikk galt:

- Man traff vann i:
 - leire
 - finsand
- Jorden ble **plastisk eller flytende**
- Sug-effekt trakk masser inn under steinene

Resultat:

- Undermining av bunnen
- Steinringen mistet fotfeste
- Brønnen sank skjevt eller kollapset

Dette kalles i dag *piping* eller *grunnbrudd*.

5. For hard bruk av mørtel nederst

Overraskende, men viktig.

Hva gikk galt:

- Bruk av stiv kalk- eller leiremørtel nederst
- Vannet fant nye veier
- Økt trykk bak steinmuren

Resultat:

- Stein ble presset innover
- Mørtelen sprakk
- Kollaps kom senere – ofte år etter bygging

Nederst skulle det være **løst**, ikke tett.

6. Belastning ovenfra

Hva gikk galt:

- Tunge steiner lagret tett på kanten
- Dyr eller kjerrevogn nær brønnen
- Frost i bakken rundt

Resultat:

- Ekstra sidetrykk
- Øvre steinring skled

- Hele konstruksjonen ble ustabil
Derfor bygde man ofte **brønnkrans** som stakk opp.

7. Manglende vedlikehold

Kollaps skjedde ofte **lenge etter bygging**.

Årsaker:

- Røtter som vokste inn
- Frostspreng
- Små steiner som falt ned uten å bli lagt tilbake
- Senket grunnvannsnivå

Brønner måtte “leses” og justeres – litt som en tørrmur.

*I Bjerkreim var det mest vanlig at det var kvinnene som bar heim vannbøtta til huset. Det ble da nyttet vassåk.
Tegning: Paul Tengesdal.*

Typiske varselsignaler (som gamle folk tok på alvor)

- Grumsete vann etter regn
- Små steiner i bunnen
- Uvanlige lyder (knasing)
- Skjev brønnkrans

Ignorerte man dette → ras.

Kort oppsummert:

Brønner kollapset ikke fordi folk var “primitive”, men fordi:

- én kritisk regel ble brutt
- eller naturforholdene endret seg

De brønnene som står i dag, er de som **aldri fikk en alvorlig feil**.

Går gjennom én faktisk kollaps-historie steg for steg

Her er **én konkret, dokumentert type kollaps**, slik den ofte er beskrevet i bygdebøker, rettsprotokoller og muntlig tradisjon fra 1700–1800-tallet. Jeg skriver den **trinn for trinn**, nesten som en “hendelseslogg”.

Dette er ikke en enkelt navngitt brønn, men en **typisk hendelse** som gjentok seg mange steder.

Bakgrunn

- Tid: sent 1700-tall
- Sted: gårdsbruk i Østlandsområdet
- Dybde: ca. 9–10 meter
- Grunnforhold: silt / fin sand over leire
- Konstruksjon: tørmurt steinbrønn, ca. 1,1 m diameter

Brønnen fungerte godt i ca. **30–40 år**.

Trinn 1 – Forutsetningene endrer seg

Over flere år:

- Litt mer regn enn normalt
- Vårflom flere sesonger på rad
- Grunnvannsnivået sto høyere enn da brønnen ble bygget

Ingen reagerte – vannmengden var jo god.

Trinn 2 – Begynnende underminering (usynlig)

Nederst i brønnen:

- Fin sand begynte å **sige sakte inn**
- Små hulrom oppsto **utenfor steinforingen**

- Steinene sto fortsatt – men mistet støtte

Dette skjer helt lydløst.

Trinn 3 – Første varsler (ignorert)

I løpet av måneder:

- Vannet ble litt grumsete etter regn
- Små sandkorn i bøtta
- Én liten stein lå i bunnen

Dette ble sett på som normalt.

Trinn 4 – Kritisk hendelse

En sensommerdag:

- En tung vogn ble kjørt tett forbi brønnen
- Vibrasjoner + ekstra sidepress
- Et allerede svekket område ga etter

Nederste stein **skled innover**.

Trinn 5 – Kjedereaksjon

I løpet av sekunder:

- Sand strømmet inn bak steinforingen
- Nabosteiner mistet låsing
- En sektor av brønnen kollapset

Brønnen ble:

- oval
 - delvis fylt med sand og stein
-

Trinn 6 – Delvis overflatekollaps

Timer til dager senere:

- Jorden over brønnen sank
- Et krater på 1–2 meters diameter oppsto
- Brønnkransen sprakk

Heldigvis var ingen i brønnen.

Trinn 7 – Etterspill

- Brønnen ble erklært ubrukelig
- Forsøk på rensing mislyktes
- Ny brønn ble gravd 15–20 meter unna

Den gamle ble:

- fylt med stein og jord
- markert på gårdskart som “farlig”

Her blir en gammel brønn undersøkt for om den er sikker. Tegning: Paul Tengesdal.

Hvorfor akkurat denne brønnen kollapset

Ikke én feil, men fire sammenfallende faktorer:

1. Fin sand + høyt vann
2. Løs bunnforing

3. Manglende vedlikehold
4. Ekstern belastning (vogn)

Hadde én faktor manglet, kunne den stått i 100 år til.

Hva gamle brønngravere lærte av dette

Et gammelt råd fra Telemark:

«Er brønnen god i tørke, men dårlig i regn – da er den sjuk.»

Det betydde: **fare for kollaps.**

Hvordan man i dag kan sikre en gammel steinbrønn

Dette er viktig stoff, for **gamle steinbrønner kan være både verdifulle og farlige**. Her er en **praktisk, moderne og realistisk måte å sikre en gammel steinbrønn på**, uten å ødelegge den historiske konstruksjonen.

Jeg deler det i **trinn**, fra vurdering til tiltak.

Først: en viktig avklaring

Man skal aldri gå ned i en gammel brønn uten profesjonell sikring.

Fare for ras, oksygenmangel og giftige gasser er reell.

Alt under forutsetter arbeid **ovenfra**, med kamera, lys og verktøy.

Trinn 1 – Tilstandsvurdering (uten å røre noe)

Dette er det viktigste trinnet.

Se etter:

- Er brønnen **rund eller oval**?
- Har steinene **forskjøvet seg**?
- Mangler det steiner i veggen?
- Er det:
 - grumsete vann etter regn
 - sand i bunnen
 - synlige hulrom bak stein

Moderne hjelpemidler:

- Inspeksjonskamera på stang
- Kraftig lykt
- Lodd for å sjekke dybde og skjevhet

Hvis brønnen er tydelig deformert: **stopp her** og kontakt fagfolk.

Trinn 2 – Stabilisering ovenfra

Før noe annet:

Sikre området:

- Minimum **2 meter fri sone** rundt brønnen
- Ingen kjøretøy, dyr eller tunge lass
- Midlertidig solid lokk

Dette reduserer videre belastning.

Trinn 3 – Rensing (forsiktig)

Hvis brønnen skal bevares i bruk:

- Fjern løse steiner med klo eller grabb
- Øs ut slam gradvis
- Ikke “s pyl ren” bunnen – det kan utløse ras

✘ Aldri høytrykkspylers

✘ Aldri grave dypere enn opprinnelig bunn

Trinn 4 – Sikring av steinforingen

Dette er kjernen.

A) Re-låsing av stein (tradisjonell metode)

- Små, kantede steiner (kiler) føres ned
- Kiles inn der det er bevegelse
- Alltid jevnt rundt hele sirkelen

Dette kan ofte gjøres ovenfra med spesialverktøy.

B) Bakfylling der det er hulrom

Hvis kamera viser hulrom bak muren:

- Bruk grov grus / singel
- Slipp forsiktig ned i små mengder
- La det sette seg naturlig

Aldri betong direkte bak steinmur.

Trinn 5 – Moderne, skjult forsterkning (valgfritt)

Der stabilitet er kritisk:

Brønnføring inni brønnen

- Tynn plast- eller stålrør settes ned
- Avstand fylles med grus
- Bevarer steinbrønnen visuelt

Dette er **reversibelt** og skånsomt.

Trinn 6 – Øvre sikring (svært viktig)

De fleste kollaps starter her.

Gjør dette:

- Bygg en solid **brønnkrans** (stein eller betong)
 - Minimum 30–50 cm over terreng
 - Tett toppring mot overflatevann
 - Frostisolasjon rundt kanten
-

Trinn 7 – Vedlikehold

En gammel brønn er ikke “ferdig”.

Årlig sjekk:

- Se etter nye steiner i bunnen
- Sjekk form og vannklarhet
- Kontroller krans og lokk

Små justeringer tidlig = stor trygghet.

Når bør man gi opp og sikre permanent?

Brønnen bør **tas ut av bruk** hvis:

- Den har tydelig oval form
- Den gir sand kontinuerlig
- Grunnforholdene har endret seg
- Den ligger nær bygg, vei eller dyr

Da:

- Fylles den kontrollert med stein/grus
 - Toppen forsegles
 - Merkes permanent
-

Kort oppsummert

Å sikre en gammel steinbrønn i dag handler om:

- **minimalt inngrep**
- riktig materialbruk
- belastningskontroll
- jevnlig tilsyn

Gjør man det riktig, kan brønnen stå trygt i **nye 100 år**.

Vassbrønnen i Homme

Se boka «Bjerkreim før i tida» band I side 281 – 307, artikkel; Kulturhistorie fra fjellgarden Homme.

I Homme kan det være uhorvelige snømengder en vinterdag. Dette ble det tatt hensyn til når de plasserte huset. På Vestre-tufta finnes en brønn i sør-østlige hjørnet av kjøkkenet, den er 0,8 meter brei og 1,5 meter dyp. Dermed hadde de alltid god tilgang på drikkevann. Uansett snømengden utenfor.

Brønner i Åsen

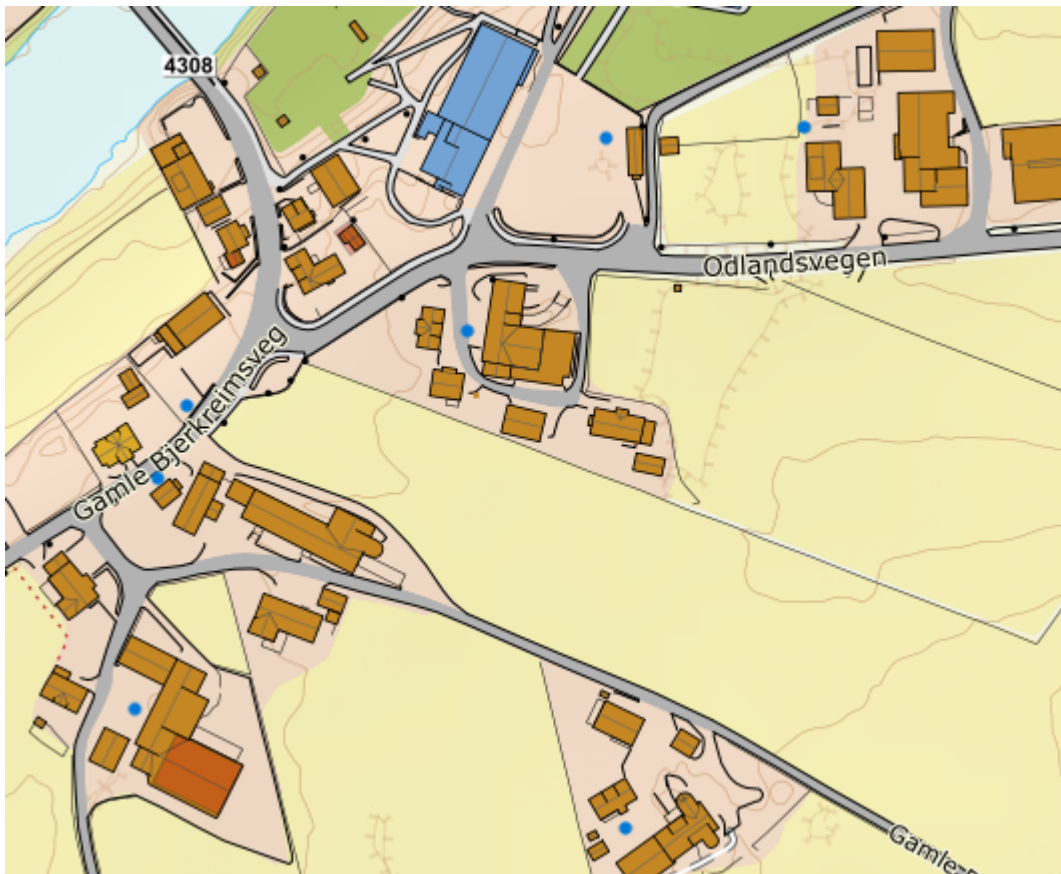
I Åsen-tunet er det to gamle brønner. Begge er godt 1,5 meter dype. Brønnen til høyre er eldst, og viser det gamle steinfjøset i bakgrunnen. Dette har stått på samme stedet siden 1600-tallet. Bolighuset som står der i dag, ble bygget i 1710. Etter hvert fikk de problemer med forurensing av drikkevannet i den gamle brønnen, som skyldte avrenning fra fjøset – Og de bygget en ny brønn like inntil husveggen. Foto: Paul Tengedal.

Brønnen for ysteriet på Fjermedal

Det ble bygget nytt ysteri på Fjermedal i 1909. Da trengte de en sikker vannkilde med mye godt drikkevann, sommer som vinter. Under Liabakken fant de en oppkomskilde med vannet de trengte. **Derfra måtte de grave en 6 – 700 meters grøft frem til meieritomta på Fjermedal.** De la ned stålrør og satte opp en firkantet betongbrønn med tak over. Foto: Paul Tengesdal.

Vassbrønner på garden Bjerkreim

Jeg har registrert 7 tidligere brønner i Bjerkreimsgarden (blått merke). Følgende eiendommer hadde vassbrønner: **Brønn 1** – Odlandsvegen 22, **brønn 2** – i enden av det gamle skolehuset fra 1899, **brønn 3** – i lensmannsgården, **brønn 4** – foran Gamle Bjerkreimsveg 15 og 17, **brønn 5** – foran Gamle Bjerkreimsveg 22, **brønn 6** – ved Gamle Bjerkreimsveg 32, **brønn 7** – ved Gamle Bjerkreimsveg 26.

Informant: Johan Tjørn Bjerkreim

Johan har godt minne, og kan fortelle mye om gamle brønner på Bjerkreim, om hvordan vannforsyningen var gjennom hans levetid, frem til det kom kommunalt vann ifra Eftelandsvatnet. Men her skal vi begrense oss til disse nevnte brønner.

Brønn 1

Eier: Pål Steinar Rugland. Arne Ausdal (f.1903-d.1962) skulle renske ett vannrør for rust. Og brønnen var dekket med en stor steinhelle som lå oppi dagen. Dette var en god arbeidsplass, tenkte Arne, og stod oppå steinhella, mens han støyte røret mot steinhella med harde slag, for å få ut rust.

Plutselig brast hella, og Arne med hella, datt helt til bunns i brønnen. Men alt gikk godt, tross noen mindre skraper hist og pist!

Brønn 2

Eier: Bjerkreim kommune. Brukt av skolen, og av lærer Andres Øgård. som bodde i villaen like ved.

Alle var redd for at skolebarna skulle falle i brønnen. Men lærer Andres fikk likevel skolebarna til å hente vann i brønnen, og bæra heim til seg, i villaen hvor han bodde.

Brønn 3

Eier: Lensmann Kjetil Gjedrem (f.1896-d.1982).

Brønn 4

Eier: Ingeborg i garden. Denne brønnen stod i vestre enden av hennes lille hus midt i sentrum. Dette var en dyp brønn, til liks med brønn 5.

Brønn 5

Eier: Lærer Klaus (K.G.M.) Bjerkreim (f.1901-d.1979). Denne brønnen hadde de i fellesskap med Bertha Birkrem. Det var i denne brønnen at Vilhem K. Gjedrem gikk nedi, i 1947.

Brønn 6

Eier: Jonas Birkrem (f.1895-d.1973). Brønn og brønnhus hadde de stående i gardsrommet. Da brønnen ikke var lenger i bruk fjernet de brønnhuset. Og da gjorde de som folk flest. De kjørte det ned til Bjerkreimsbrua og kastet det på elva. Men huset ble de ikke kvitt for det. Det dreiv i land nede på Apeland. Dette fikk Johan høre om. – seint en kveld fikk han et par mann med seg, fikk opp brønnhuset, og på nattetid avlesset de brønnhuset nøyaktig hvor det hadde stått. Når Jonas og familien våknet om morgenen, stod brønnhuset der det all tid hadde stått.

Brønn 7

Eier: Odd Bjerkreim.

Informant: Trygve Aasmyr

Svigerfar Halvard Brattebø, var tjenestedreng i 1920-åra hos lensmann Kjetil Gjedrem på Bjerkreim. Dette var før Halvard reiste til USA og ble sauegjeter i Montana.

Halvard fortalte at de alltid var redde for at barna skulle falle nedi brønnen (brønn 3); men en dag hadde Nora, lensmannsdattera, kommet til brønnen, og sluppet nedi ei vassbøtte.

Da ble det Halvard som fikk jobben med å hente opp bøtta – den jobben glemte han aldri.

Min onkel, Vilhelm K. Gjedrem gikk ned i brønnen

På Bjerkreim-gården hadde de dype brønner på hver gard. Klaus og Selma hadde sin brønn sammen med Berta. Denne brønnen var 13 meter dyp. Var ganske vid på toppen, godt 1 meter i diameter.

Så var det en dag i 1947 at Berta skulle hente vann opp fra denne brønnen. Der var en bom tvers over brønnen, inne i brønnhuset, med sveiv som ble nyttet for å senke ned den tomme bøtta, og hente opp vannet med. Tauet var godt festet i bøtta, men på ett eller annet vis glapp tauet, og bøtta full av vann, raste like til botnen.

Der stod Berta uten sin brønnbøtte. Dette fikk Vilhelm vite om. Han gikk til Berta og spurte om han kunne få bøtta om han klarte å hente henne opp fra brønnen. «Nei, dæ får du inkje!», svarte Berta.

Men Vilhelm tenkte at han likevel skulle hente opp bøtta, han tok av seg skoene og sokkene, og begynte klatringen nedover i brønnen. Han stakk tåspissene inn mellom de runde og glatte steinene langs kanten, og støtet seg med hendene. Johan stod på toppen og så på.

Da Wilhelm var vel nede til vannflaten, fikk han Johan til å sende ned en rive i ett tau, slik at han fikk kroket fast bøtta som lå nede på vass-botnen, og Johan heiste bøtta opp fra brønnen.

Da Vilhelm hadde klatret opp av brønnen, gikk han til Berta med bøtta. Siden fortalte han selv om denne hendelsen, og hvor galt det var å klatre ned hele 13 meter uten noe tau omkring seg som sikring, men slik ble det gjort, nok med litt ungdommelig overmot. Heldigvis gikk det godt.

Vilhelm K. Gjedrem på veg ned i brønnen på Bjerkreim. Tegning: Paul Tengesdal.

Brønngraving på Litle Svela

Min tippoldefar Omund Omundsen (f.1801 – d.1878) skulle grave en brønn heime på Litla Svela i 1860-åra. Han var kjent som en dyktig gråsteins murer. Han satte opp grunnmuren til Bjerkreim kirke (ferdig 1835) sammen med Tore Olsen Vikesdal, og grunnmuren til stølsmeieriet på Røysland Nordre (ferdig 1860).

Hans datter Karen, (mi oldemor) som var gift til Gjedrem, fortalte siden hvordan det gikk til med denne brønngravingen. Hun fortalte at Omund, far hennes, og hennes bror Elling skulle grave ut brønnen.

De satte i gang gravingen, og var kommet ganske dypt, da brønnen plutselig raste sammen, mens både Omund og Elling var nedi brønnen. De ble begge sittende bom fast dypt nedi brønnen, og hadde ingen mulighet for å komme seg opp. Situasjonen var ganske fortvilet. Det kom folk fra hele bygda og arbeidet på harde livet for å få begge opp. Men til fånyttes. For sanden seig bare uti igjen etter som de grov. Da fikk de fatt i ingeniør Hyssing som arbeidet med den nye riksvegen nedi Svelalia. Han kom, og mente at de måtte ta til å grave langt fra brønnen, som en nedkjørsel, ned mot botnen, og kjøre bort sanden etter hvert.

Dette tok tid, det er sagt hele tre samfulle dager. Natt og dag. Karen kunne minnes hun stod oppe ved kanten av brønnen, og så på når de sendte komler (komper) ned til dem nedi brønnen.

De grov og grov, og da ble Omund berget ut. Det første han sa når han kom opp var: «*Det va forbaska, eg fekk kje mæ meg dei goe treskonane mine*»

Far og broder sitter fast nedi den dype brønnen på Litla Svela, mens mor og barna fortviler ovenfor. Tegning: Paul Tengedal.

Lørdags-Aftenblad for Arbeiderklassen

LØRDAGS - AFTENBLAD FOR ARBEIDERKlassen

Egersund den 16de December: De i vort forrige No. omtalte 2 Mænd, der bleve levende begravne ved en Brønds Nedstyrtning paa Gaarden Lillesvele i Birkrems Sogn, ere reddede. Onsdag Aften mellem Kl. 6 og 8 fik man dem opheisede, efterat de havde ligget begravne ligefra Mandag Eftermiddag Kl. 1½. Den ene af dem var meget betagen og maatte strax bringes til Sengs, medens den anden befandt sig nok saa vel efter Omstændighederne, hjalp ogsaa til ved Opheisningen, og efter en halv Times Tid efter Redningen i god Ro røgte sin Pipe. Flere Hundrede Mennesker deltog i Redningsarbeidet, der Onsdag lededes af Ingeniør Hysing efter en af ham lagt Plan, da den tidligere fulgte Methode af ham erklæredes for uhensigtsmæssig. I Brønden laa den Ene under den anden, og blev den underste først trukken frem. De laa i en meget ubekvem Stilling, men havde tilstrækkeligt Lufttræk, saa at de kunde samtale med Folket udenfor. Deltagelsen var almindelig og gjorde de Forulykkedes Samtaler med deres Familie et dybt Indtryk paa Massen. En Lægprædikant holdt en gribende Tale til dem om den forestaaende Død, hvilken Tale de tydeligt fattede i sin Grav. Ulykken skede under Fyldningen af en udgravet Brønd. Da man nemlig havde gravet denne i en Dybde af ca. 10 Favne og ikke fundet Vand, besluttede man at udfylde Hulen igjen. Det var dette Arbeide, de to Mand skulde udføre. Da de havde fyldt omtrent 4 Favne styrtede, under deres Forsøg paa at bjerge de i Brønden brugte Bord, Væggen sammen, og havde de væsentlig den Stilling, de nedstyrtede Bord kom i, at takke for tilstrækkeligt Lufttræk og derved for Redningen. Hr. Hysing roses for den Dygtighed, hvormed han har ledet Redningsarbeidet, — et Arbeide, hvorunder den ringeste Uforsigtighed vilde have forvoldt de Ulykkeliges Død.

For dem som ikke leser gotisk skrift:

Egersund den 16de December: De i vort forrige No. omtalte 2 Mænd, der bleve levende begrave ved en Bønds Nedstyrtning paa Gaarden Lillesvele i Birkrems Sogn, ere reddede. Onsdag Aften mellem Kl. 6 og 8 fik man dem opheisede, efterat de havde ligget begravne ligefra Mandag Eftermiddag Kl. 1½. Den ene af dem var meget betagen og maatte strax bringes til Sengs, medens den anden befandt sig nok saa vel efter Omstændighederne, hjalp ogsaa til ved Opheisningen, og efter en halv Times Tid efter Redningen i god Ro røgte sin Pipe. Flere Hundrede Mennesker deltog i Redningsarbeidet, der Onsdag lededes af Ingeniør Hysing efter en af ham lagt Plan, da den tidligere fulgte Methode af ham erklæredes for uhensigtsmæssig. I Brønden laa den Ene under den anden, og blev den underste først trukken frem. De laa i en meget ubekvem Stilling, men havde tilstrækkeligt Lufttræk, saa at de kunde samtale med Folket udenfor. Deltagelsen var almindelig og gjorde de Forulykkedes Samtaler med deres Familie et dybt Indtryk paa Massen. En Lægprædikant holdt en gribende Tale til dem om den forestaaende Død, hvilken Tale de tydeligt fattede i sin Grav. Ulykken skede under Fyldningen af en udgravet Brønd. Da man nemlig havde gravet denne i en Dybde af ca. 10 favne og ikke fundet Vand besluttede man at udfylde Hulen igjen. Det var dette Arbeide, de to Mand skulde udføre. Da de havde fyldt omtrent 4 Favne styrtede, under deres Forsøg paa at bjerge de i Brønden brugte Bord, Væggen sammen, og havde de væsentlig den Stilling, de nedstyrtede Bord kom i, at takke for tilstrækkeligt Lufttræk og derved for Redningen. Hr. Hysing roses for den Dygtighed, hvormed han har ledet Redningsarbeidet. — et Arbeide, hvorunder den ringeste Uforsigtighed vilde have forvoldt de Ulykkeliges Død.

Avisen Moss Tilskuer av 20. desember 1865 skriver: Forleden mandag på gården Lille Svela i Birkrem Sogn ble 2 personer levende begravet under arbeidet på en brønn, i en dybde av 5 favner (ca.9,5 meter). Avisen forteller at de lever og at veiarbeidere har gått til Svela for å hjelpe til, mer vites ikke.

En oppsummering av brønngravingen på Litle Sveta

Nå vet vi at Omund Omundsen på Litle Sveta sammen med sønnen Elling skulle grave en vassbrønn om høsten 1865. Vi vet nå også om hvordan det gikk med dette brønnprosjektet. Og kan oppsummere hele historien slik den er fortalt i **Lørdags-Aftenblad for Arbeiderklassen**:

Så vet vi at på gården Litle Sveta er det store sandresurser; som er blitt kjørt ut gjennom mange år. Og at det kan være dypt å komme ned til grunnvatnet. Noe som Omund og Elling bittert skulle få erfare. De grov og grov, og steinsatte brønnen etter hvert. Slik det er beskrevet ovenfor; **Med brønning som «synker»**

De grov like ned til 10 favners (nesten 20 meters) dyp før de gav opp. Da var hele brønnen steinsatt like til bunns, og alt så perfekt ut. Omund var en av de mest kjente steinhoggerne i bygda og kunne sitt fag. Men de hadde lagt ned et enormt arbeid med steinsettingen. Som alle vet er det lite passende stein å finne på den flate jorda innover i dalen på Litle Sveta. Steinen måtte de hente i Nipura, ca. 700 meter fra gårdstunet. Og så skulle hver stein til-hogges, slik at den ble tilpasset nabosteinene i brønnsirkelen. Dette kunne Omund, som den fagmannen han var.

Men 20 meters dyp er langt over normalen når det gjelder slike brønner, vannet skulle tross alt hentes opp fra dette dypet. Og Omund måtte til sist innse at brønnen var plassert på feil sted. Men hva med all steinen de hadde tilkjørt og som var tilhugget? Den må selvfølgelig **brukes om igjen**; på neste brønn de må grave.

Han visste selvfølgelig; at skulle de nytte steinen om igjen, måtte de sette opp en innvendig tre-forskaling, hel ned til brønnens bunn. De måtte starte i bunnen, og plukke ned stein og heise opp. Med den sand-massen det var på stedet, kunne de neppe blottlegge mer enn 1 meter av sideveggene om gangen før de fylte i med sand og grus. Slik måtte de arbeide seg oppover, meter for meter, like til de nådde toppen. Da var all stein heist opp. Og brønnen var sikret med gjenfylt masse.

Alt gikk veldig greit inntil de hadde fylt opp omtrent 4 favner (godt 7 meter). Da var brønn-dybden minket til ca. 13 meter. **Men så smalt det!**

Forskalingen lenger oppe brøt sammen, mens begge var i bunnen og arbeidet. Og der ble de sittende bom fast, liggende over hverandre i fastklemte stillinger. Elling nederst med Omund oppå.

Etter hvert som tiden gikk samlet det seg masse folk som ville være med å hjelpe. Heldigvis var det så god lufttrekk der nede at de innesperra holdt seg i live, og kunne snakke med folkene der opp. Samtaler med familien gav et dypt inntrykk på folkemassen som var samlet. Deriblant en emissær som holdt en gripende tale til dem som satt i sin grav. Avisen roste Herr. Hysing for den dyktighet han har ledet redningsarbeidet – et arbeid som **ved den minste uforsiktighet ville ha forvoldt de ulykkelige sikre død.**

Kilder og litteratur

- *Paul Tengesdal*
- *Johan Tjørn Bjerkreim*
- *Trygve Aasmyr*
- *Leif Steinsland*

- *Gamalt frå Bjerkreim, Jørgen Skjæveland*
- *Bjerkreimboka I, Lisabet Risa*

- *KI – chatgpt.com*
- *KI – shotterstock.com*

*Nå har du lest om vannforsyning i eldre tid,
og det å ta vare på gamle vassbrønner.
De er en del av vår felles kulturhistorie,
og de bør tas vare på, så sant en kan!*

Paul Tengesdal